

IRODALOMJEGYZÉK

Acsádi, Gy-Nemeskéri, J (1970) History of human life span and mortality. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Akimova, MS (1964) Matyerialü k antropologii rannüh bolgar. In: Gening, VF- Halikov, HA (eds.) Rannie bolgarü na Volg. Nauka, Moszkva, 1964.

Anda, T (1951) Recherches archéologiques sur la pratique médicale des hongrois á l'époque de la Conquête de pays. Acta Archaeologica Hungarica 1:251–316.

Arnott, R-Finger, S-Smith, C (eds.) (2003) Trepanation: History, Discovery, Theory. Swets & Zeitlinger: Lisse, 2003.

Aufderheide, AC-Rodríguez-Martín, C (1998) The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Bartucz, L (1938) A magyar ember. Magyar föld – Magyar faj IV., Budapest, 1938.

Bartucz, L (1950) Adatok a koponylékelés (trepanáció) és a bregmasebek kapcsolatának problémájához magyarországi népvándorláskori koponyák alapján. A szegedi Tudományegyetem Biológiai Intézetének Évkönyve 1:389-435.

Bartucz, L (1966) A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. Palaeopathologia III, Országos Orvostörténeti Könyvtár, Budapest, 1966.

Bass, WM (2005) Human Osteology: A Laboratory and Field Manual. Missouri Archaeological Society, 5th ed., Columbia, 2005

Behr, V (1908) Metrische Studien an 152 Guanschen-schädeln. Stuttgart, 1908.

Bereczki, Zs (2013) Az avarok trepanációs szokásai a dél-alföld bioarcheológiai leletanyagának tükrében. PhD értekezés, Témavezető: Dr. Pálfi György, Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Biológia Doktori Iskola, 2013.

Bereczki, Zs-Marcsik, A (2005) Trephined skulls from ancient populations in Hungary. Acta Medica Lithuanica 12:65-69.

Bereczki, Zs-Molnár, E-Marcsik, A-Pálfi, Gy (2013) Rare types of trephination from Hungary shed new light on possible cross-cultural connections in the Carpathian Basin. International

Journal of Osteoarchaeology (2013) Published online in Wiley Online Library, (wileyonlinelibrary.com) DOI: 10.1002/oa.2304.

Bereczki, Zs-Tóth, Zs-Marcsik, A (2007) Sebészi trepanációk Kelet-Magyarországon – újabb esetek a szarmata és az avar korból. A Magyar Biológiai Társaság 5. Kárpát-medencei Biológiai Szimpóziuma, Budapest, 2007. szept. 20-22., Előadaskötet, 21-31.

Bernert, Zs (2005) Traumás koponyák a Vörs-Majori-dűlő honfoglalás kori temetőből. *Anthropologiai Közlemények* 46:3-10.

Bernert, Zs-Évinger, S-Fóthi, E (2006) New symbolic trephination cases from Hungary. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 98:177–183.

Bockenheimer, PH (1922) Über Bregmanarben und ihre mutmassliche Entstehung nach Untersuchungen an Guanchenschadeln und nach Tierexperimenten. *Zeitschrift für Ethnologie* 54:130.

Boev, P (1959) Trépanations d'intéret historique. *Izv. Inszt. Morfol.* 3:197-231.

Boev, P (1964) Szimbolicsni trepanacii ot Bulgarija. *Izv. Inszt. Morfol.* 9-10:289–298.

Boev, P (1965) Szimbolicsni trepanacii ot SzSzsZR. *Izv. Inszt. Morfol.* 11:113–127.

Boev, P (1968) Die symbolische Trepanationen. In: Saller, K-Bielicki, T (eds.) *Anthropologie und Humangenetik*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 127–135.

Boev, P (1970) Symbolische Trepanationen. XXIIe Congrès International D'Histoire de la Médecine, Bucarest – Constanza, 123-124.

Buikstra, JE-Ubelaker, DH (1994) Standards for data collection from human skeletal remains. Arkansas Archaeological Survey, Fayetteville, Arkansas, 1994.

Derums, VY (1970) Bolezni i vrachevanie v drevney Pribaltike. Zinatne, Riga, 1970.

Dienes, I (1983) A honfoglaló magyarok lélekhiédelmek. In: Szombathely V (ed.) *Régészeti barangolások Magyarországon*. Budapest, 170-232.

Diószegi, V (2006) Samanizmus. In: Hoppál, M-Szathmári, B- Takács, A (eds.) *Sámánok és kultúrák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 29-37.

- Erdei, S (1995) Újabb adatok a jelképes trepanáció elterjedéséhez. Szakdolgozat, témavezető: Dr. Marcsik Antónia, JATE, Embertani Tanszék, 1995.
- Éry, K (1988) Újabb jelképes trepanációk a Volga-vidékről. *Anthropologiai Közlemények* 31:115–120.
- Falvay, K (2006) A sámánszertartások szimbolikájához. In: Hoppál, M-Szathmári, B- Takács, A (eds.) *Sámánok és kultúrák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 55-63.
- Fehér, G-Éry, K-Kralovánszky, A (1962) *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és Árpád-kori sírleletei: leletkataszter*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1962.
- Fóthi, E-Marcsik, A-Efimova, S (2001) Symbolic trepanation among the Bolgars along the River Volga. *Anthropologiai Közlemények* 42:45–52.
- Fülöp, Gy-Lendvai, A (1996) *Árpád népe előtt*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 2003
- Grynaeus, T (1996) *Isa por... A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996.
- Grynaeus, T (1999) Skull trephination in the Carpathian Basin (8th-13th century A.D.). *Mankind Quarterly* 40:131-142.
- Hoppál M (1994) *Sámánok*. Helikon Kiadó, Budapest, 1994.
- Hoppál, M (2010) *Sámánok világa*. Püski Kiadó, Budapest, 2010.
- Huard, P-Wong, M (1958) Cautérisatin ignée et moxas en Chine, au Japon, dans le proche et moyen Orient, en Europe. *Histoire de al Médecine* 8(7):23.
- Huard, P-Wong, M (1959) *La médecine chinoise au cours des siècles*. Éditions Roger Dacosta, Paris, 1959.
- Jankovich, M (1835) Egy magyar hősnek... ujdonna felfedezett temetőiről, s öltözetének ékességeiről. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyve* 2:281-296.
- Jankovics, M (1994) Hal; Mandorla; Vulva. In: Hoppál, M-Jankovics, M-Nagy, A-Szemadám, Gy (eds.) *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Gyula, 1994, 84; 151; 240.
- Jennbert, K (1991) Trepanation from Stone Age to Medieval Period from a Scandinavian Perspective. *Acta Archaeologica Lundensia* 8(20):357-378.

Jordanov, J-Dimitrova, B-Nikolov, S (1988) Symbolic trepanations of skulls from the Middle Ages (9th-10th century) in Bulgaria. *Acta Neurochirurgica* 92:15–18.

Józsa, L-Fóthi, E (2006) A trepanáció utáni csonthiány területének védelme csontpótlással – a cranioplastica története az őskortól a huszadik századig. *Magyar Traumatológia* 49:267-274.

Józsa, L-Fóthi, E (2007) Trepanált koponyák a Kárpát-medencében. *Folia Anthropologica* 6:5–18.

Józsa, L-Fóthi, E (2008) A honfoglaló magyarok koponyasebészete. *Orvosi Hetilap* 149(10):469-472.

Józsa, L-Fóthi, E (2011) Kísérlet a középkori trepanációk műtéti technikájának rekonstruálására. *Folia Anthropologica* 10:5-16.

Knussmann, R (1988) *Anthropologie*. Gustav Fischer, Stuttgart, 1988.

Kristó Gy-Makk F (2002) A 9-10. század története. Pannonica Kiadó, Szeged, 2002.

Kustár, Á-Skultéty, Gy (1996) A benepusztai honfoglalás-kori férfi koponyarekonstrukciója. *Savaria - A Vas Megyei Múzeumok Értesítője, Pars Archaeologica* 22/3:179-195.

Kustár, Á-Szikossy, I (1995) A karos-eperjesszögi II-III. honfoglalás kori temetők előzetes embertani vizsgálatának eredményei. *A Somogyi Múzeumok Közleményei* 9:209-226.

Kürti, B (1975) Algyő-258. sz. kútkörzet. *Régészeti füzetek* 28:86.

Kürti, B (1976) Algyő-258. sz. kútkörzet. *Régészeti füzetek* 29:56.

Kürti, B (1977) Algyő-258. sz. kútkörzet. *Régészeti füzetek* 30:38.

Lipták, P (1983) *Avars and Ancient Hungarians*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Lükő, G (1942) *A magyar lélek formái*. Exodus Kiadó, Budapest, 1942.

Marcsik, A (1974) Újabb adatok a honfoglaló magyarok embertanához. *Anthropologiai Közlemények* 17:141-148.

Medgyesi, P (1991) Késő avar kori temető Bélmegyer–Csömöki dombon.(Előzetes jelentés). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2:241-256.

Mednikova, MB (2001) Trepanatsii u drevnikh narodov Evrazii. Nauchny mir, Moszkva, 2001.

Mednikova, MB (2003) Ritual initiation in prehistoric Eurasians based on cranial data: symbolic trephinations. *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 1:147–156.

Molnár, E- Schultz, M- Schmidt- Schultz, TH, Marcsik, A- Buczkó, K- Zádori, P- Biró, G- Bernert, Zs- Hajdu, T (2014) Multidisciplinary analysis of an osteosarcoma from the 11th-12th AD centuries of Hungary. *Am J Phys Antropol* 153(S58):158.

Nemeskéri, J-Éry, K-Kralovánszky, A (1960) A magyarországi jelképes trepanáció. *Anthropologiai Közlemények* 4:3–30.

Nemeskéri, J-Kralovánszky, A-Harsányi, L (1965) Trephined skulls from the tenth century. *Acta Archaeologica Hungarica* 17:343-367.

Ortner, DJ (2003) Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. Academic Press, San Diego, 2003.

Paja, L (2013) Újabb adatok a Dél-Alföld trepanációs szokásaihoz - esettanulmány. Évkönyv a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2013. évi feltárásairól. Kézirat.

Pálfi, Gy-Marcsik, A-Pap I (2012) A short history of paleopathological research in Hungary. In: Buikstra, J-Roberts, C-Schreiner, SM (eds.) *The History of Palaeopathology: Pioneers and Prospects*. Oxford University Press, New York-Oxford, 405–415.

Reshetova, I (2012) Trephination cases from the Early Bulgarian population (Saltovo-Mayaki culture). *The European Archaeologist* 38:9-14.

Révész, L (1996) A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. *Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc, 1–506.

Révész, L (2003) A honfoglalás kori temetők és leleteik. In: Visy, Zs-Nagy, M-B Kiss, Zs (eds.) *Magyarország régészete az ezredfordulón*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma - Teleki László Alapítvány, Budapest, 338-343.

- Russeva, V (2012) Religion, magic or medicine? New finds of trepanned skulls from southeastern Bulgaria, 11th-13th c. *Archaeologia Bulgarica* 14(2):77-95.
- Steinbock, RT (1976) *Paleopathological Diagnosis and Interpretation: Bone Diseases in Ancient Human Populations*. Thomas, Springfield, Illinois, 1976.
- Szathmáry, L (1980) A honfoglaló magyarság és 9-10. századi idegen népek kapcsolatainak kérdése egy szabolcsi feltárás előzetes eredményeinek tükrében. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* 8/A (Bessenyei György Tanárképző Főiskola Füzetei 353):5-10.
- Szathmáry, L (1981) Anthropological observations on bulgaro-hungarian relations in the Carpathian basin from the 9th to the 11th centuries. *Studia Turco-Hungarica* 5:153-162.
- Szathmáry, L (1982) A bihardancsházi trepanált koponya. *A Bihari Múzeum Évkönyve* 3:21-41.
- Szathmáry, L-Marcsik, A (2006) Symbolic trephinations and population structure. *Memórias do Instituto Oswaldo Cruz* 101 (suppl. 2):129–132.
- Szemadám, Gy (1994) Mag. In: Hoppál, M-Jankovics, M-Nagy, A-Szemadám, Gy (eds.) *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Gyula, 1994, 149.
- Szőke, BM (2003) A kései avar kor. In: Visy, Zs-Nagy, M-B Kiss, Zs (eds.) *Magyarország régészete az ezredfordulón*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma - Teleki László Alapítvány, Budapest, 308-312.
- Tomka, P (2000) Régészeti kommentár a Lébény-Kaszás 10-11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyaleletéhez. *Arrabona* 38:63-89.
- Tóth, T (1962) Palaeoanthropological finds from the Valley of Hudjirte (Noin-Ula, Mongolia). *Acta Archaeologica Hungarica* 14:249–253.
- Ubelaker, DH (1989) *Human skeletal remains: excavation, analysis, interpretation*. Taraxacum, Washington, 3rd edition, 1989.
- Vida, T (2003) A korai és a közép avar kor. In: Visy, Zs-Nagy, M-B Kiss, Zs (eds.) *Magyarország régészete az ezredfordulón*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma - Teleki László Alapítvány, Budapest, 302-307.

Waldron T (2008) *Palaeopathology* (Cambridge Manuals in Archaeology). Cambridge University Press, 2008.

White, TD-Black, MT-Folken, PA (2011) *Human Osteology*. 3rd edition, Academic Press, 2011.

KÖSZÖNTETNYILVÁNÍTÁS

Ez úton szeretném megköszönni a nélkülözhetetlen segítséget és a fáradhatatlan türelmet témavezetőmnek, Dr. Bereczki Zsoltnak.

Továbbá hálával tartozom az egész Embertani Tanszéknek, hogy lehetővé tették munkámat.

Külön szeretnék ezúton is köszönetet mondani édesanyámnak, hogy mindvégig bátorított.

TÉTELES SZERZŐI HOZZÁJÁRULÁS

Alulírott Váradi Orsolya Anna a dolgozatban leírt munkafolyamatok közül az irodalom áttekintését, az irodalmi adatok összegyűjtését, a metrikus adatok pontosítását és az adatok összegzését, értékelését végeztem el. A pályamunka szerkesztését a mai nappal lezárom.

Szeged, 2014 november 20.

Váradi Orsolya Anna

Váradi Orsolya Anna

FÜGGELEK

I. táblázat: Különböző formájú jelképes trepanációk a Kárpát-medencében

Leíróhely	Sírszám	Leltári szám	Nem	Elhelyezkedés	Méret (mm)	Korszak (század)	Korcsoport	Megjegyzés	Hivatkozás
Algyő-258.sz.kútkörzet	23.	8727.	nő	bal	58*21	X.	Mat.	-	Kürti, 1975, 1976, 1977; Bereczki et al., 2013
Algyő-258.sz.kútkörzet	28.	8732.	férfi	jobb	57*25	X.	Mat.	+ 5 másik kerek	Kürti, 1975, 1976, 1977; Bereczki et al., 2013
Algyő-Mol 1. (KÖH: 42402)	53. obj.	-	nő	bal	35*23	X.	Ad.	-	Paja, 2013
Bélmegyer-Csömöki-domb	27.	10018.	férfi	jobb	34*19/44*20	VIII-X.	Mat.	+3 kicsi kerek +1 sebési	Medgyesi 1991; Bereczki et al. 2013
Benepuszt (Ladánybene)	1.	-	férfi	jobb	52*35	X.	Sen.	-	Anda, 1951; Nemeskéri et al., 1960; Fehér et al., 1962; Grynaeus, 1996; Kustár-Szikossy, 1996
Berkesz	-	10935.	férfi	-	44*57	X.	Mat.	-	Bernert et al., 2006
Bodrogszerdahely	1. (kurgán)	3731.	férfi	bal	30*18	X.	Ad.	+18*9, 19*11, 25*15; + egy kicsi kerek	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Budapest-Kőbánya	-	856.	férfi	bal	40*35	X.	Sen.	-	Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996
Egyek-Óhat-Pusztakócs	-	9011.	férfi	bal	33*19	X-XI.	Mat.	+ 1 kicsi kerek	Nemeskéri, 1965; Grynaeus, 1996
Karos	13.	3460.	férfi	jobb	44*34	X.	Sen.	lehet van egy középső is	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Karos	II/11.	-	férfi	közép	69*54	X.	Sen.	lovak temetkezés (részleges)	Kustár-Szikossy, 1995; Révész, 1996
Karos	III/11.	-	férfi	jobb	38*27	X.	Mat.	4 kicsi kerek bemélyedés, szorosan lefelé csavarva,lovak temetkezés (részleges)	M. Nepper-Révész, 1990; Kustár-Szikossy, 1995; Révész, 1996
Karos	-	1438.	férfi	jobb	63*54	X.	Mat.	-	Nemeskéri et al., 1960; Fehér et al., 1962
Kecskemét-Városföld-Aranykalász TSZ	1.	3301.	férfi	bal	41*28	X.	Mat.	-	Marsik, 1974
Kenézlő	24.	1041.	nő	-	60 (hossz)	X.	-	ovális karcolat	Grynaeus, 1996; Bernert et al., 2006
Kesztehely- Fenékpuszt	-	466.	nő	közép	30*13	VII.	Sen	-	Bartucz, 1966 Grynaeus, 1996
Kiskőrös-Város alatt	57.	2639.	férfi	jobb	31*23	VIII-X.	Sen.	lovak temetkezés	Nemeskéri et al., 1960; Lipták, 1983; Grynaeus 1996
Kiszombor-B	410.	1364.	férfi	jobb	88*63	X-XI.	Mat.	erősen cicatrisált	Bartucz, 1966; Erdei 1995
Kiszombor-B	184.	1231.	férfi	bal	73*46	X-XI.	Ad.	-	Bartucz, 1966; Erdei, 1995

I. táblázat: Különlleges formájú jelkpes trepanációk a Kárpát-medencében

Lelőhely	Sírszám	Leitári szám	Nem	Elhelyezkedés	Méret (mm)	Korszak (század)	Korcsoport	Megjegyzés	Hivatkozás
Klárafalva-B	-	2461.	férfi	jobb	32*15	kora Árpád-kor	Mat.	-	Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996
Mezőtúr-Vízköz	2.	1047.	férfi	közép	30*15	X.	Sen	+28*21; + egy kis kerek	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Palotabozsok	22.	-	férfi	bal	25*31	Árpád-kor	Mat.	kapart	Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996
Pusztapáka-Nándorhalom	90.	-	nő	közép	-	XI-XII.	Sen.	(esetleg 3 kerek), + 1 kis kerek	Molnár et al., 2014.
Rétközberencs-Paromdomb	3.	10539.	férfi	bal	32*22	X.	-	+ 1 sebészi	Bartucz, 1966; Grynaeus, 1996; Szathmáry-Marcsik, 2006
Szabolcs-Református parókia	17.	-	férfi	bal	-	IX-X.	-	méretéről nincs adat, feltételezhetően eléri a 30mm-t	Szathmáry 1980, 1981, Grynaeus, 1996;Szathmáry- Marcsik, 2006
Százhallombatta-Pannoniapusztá	5.	-	férfi	bal	34*18	XI.	Ad.	-	Nemeskér et al., 1960; Grynaeus, 1996
Szentes-Szent László, Tárk. Szűcs. F.	95.	3154.	nő	közép	60*37	X-XI.	Mat.	+ 2 kicsi kerek	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Tápiószéle-Kísérleti Gazdaság	4.	9491.	nő	bal	44*30	XI.	Ad.	+1 kicsi kerek	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Tiszabercel-Ráctemető	6.	10316.	férfi	bal	39*15	X.	Ad.	+ 1 kicsi kerek	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Tiszaderzs	23.	2297	férfi	J/I/b/b	28*9-38*20- 48*23-32*11	VIII-X.	Ad.	-	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Tiszaeszlár-Bashalom	9.	10904.	nő	Jobb/bal	42*24-38*22	X.	Ad.	+1 kicsi bekarcolt, + egy kicsi kör alakú, lovas temetkezés	Nemeskéri et al., 1960; Fehér et al, 1962; Grynaeus, 1996; Bernert et al., 2006
Tuzsér-Boszorkányhegy	12.	10945.	férfi	jobb	43*36	X.	Mat.	+ 2 kicsi kerek	Nemeskéri et al., 1960; Grynaeus, 1996
Veszprém-Újtelep	-	5441.	férfi	bal	40*32	IX-X.	Sen.	tumor gyanú	Bartucz,1966; Grynaeus 1996
Zsitvabesenő	11.	4608.	férfi	Jobb/bal	31*11-30*10	XI.	Mat.	2 kicsi kerek bregma + 1 kicsi kerek jobb	Nemeskéri et al, 1960; Grynaeus, 1996
Jánoshalma-Kisráta	1.	3390.	nő	közép	25*20	X.	Ad.	-	Nemeskéri et al., 1960
Karos	3.	3289.	férfi	jobb	29*9	X.	Mat.	-	Nemeskéri et al., 1960
Mezőberény	85.	5131.	férfi	jobb	21*12	XI.	Mat.	+ egy kis kerek	Nemeskéri et al., 1960
Rád	4.	3250.	férfi	bal	28*15	X.	Mat.	+ egy kis kerek	Nemeskéri et al., 1960
Tiszalök- Kapáshalom	-	10960.	férfi	bal	23*14	XI.	Sen.	-	Nemeskéri et al., 1960
Zsitvabesenő	43.	4638.	férfi	jobb	23*13	XI.	Ad.	+ egy kis kerek	Nemeskéri et al., 1960